

DOI: <https://doi.org/10.33994/kndise.2021.66.84>
УДК 343.98

Михайло Олександрович Полєнніков
кандидат економічних наук,
провідний судовий експерт
лабораторії економічних досліджень

E-mail: m.polennikov@kndise.gov.ua

Оксана Дмитрівна Бугаєнко
провідний судовий експерт
Чернігівського відділення

E-mail: oksana.buhaienko@kndise.gov.ua

*Київський науково-дослідний інститут судових експертиз
Міністерства юстиції України*

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

У протидії злочинності результативність використання можливостей судово-економічної експертизи пов'язана із необхідністю вирішення цілої низки теоретичних, правових та процесуальних завдань. Досить часто, висновок експерта-економіста відіграє роль центрального доказу в кримінальних справах про економічні злочини.

Ключові слова: *судова експертиза, висновок експерта, доказ, кримінальне провадження.*

Постановка проблеми. При проведенні судово-економічної експертизи перелік питань визначається безпосередньо обставинами вчинення злочину та наявними матеріалами кримінального провадження. При цьому, питання, які ставлять перед експертом, з одного боку, обумовлені, перш за все, потребами слідчо-судової практики, а з іншого – межами компетенції експерта, методиками та можливостями різних видів експертиз. Проте, як свідчить досвід науковців і практиків, знайти оптимальне співвідношення між цими двома складовими інколи доволі складно [1]. При таких обставинах вкрай актуальним залишається процес постановки питань, які виносяться на вирішення експерта-економіста.

До учасників кримінального провадження кримінально-процесуальний кодекс відносить експерта як особу, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями (ст. 69 КПК України [2]). Участь експерта у кримінальному провадженні досить суттєво впливає на можливості сторін кримінального провадження при перевірці та оцінці доказів з метою

забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду. Висновок експерта, що наданий особою, яка є не зацікавленою у результатах кримінального провадження, з посиланням на фундаментальні наукові положення та апробовані методики проведення дослідження, який, при необхідності, може бути перевіреним, а також показання експерта є процесуальними джерелами доказів.

Проблемні питання, пов'язані з участю експерта економіста у кримінальному провадженні, набувають особливої актуальності та вимагають комплексного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання проведення експертизи в кримінальному провадженні були предметом наукового дослідження багатьох учених, серед них: М. В. Салтевський, Р. С. Белкін, Ю. Г. Корухов, Є. Р. Російська, П. Д. Біленчук, В. К. Лисиченко, Н. І. Клименко, В. М. Глібок, А. Л. Дудніков, В. А. Журавель, О. Г. Рувін, та багато інших дослідників.

Теоретичні основи економічної експертизи у свої працях досліджували: А. М. Бандурка, М. О. Данилюк, Д. І. Дема, В. А. Дерій, В. А. Єрмоленко, Н. І. Клименко, І. В. Перезовова, С. Р. Романів, С. І. Саченко, О. В. Хомутенко, та інші дослідники.

Однак, проблеми економічної експертизи в наукових публікаціях українських вчених економістів не враховують всієї специфіки експертиз у кримінальному провадженні, що зумовлює об'єктивну необхідність дослідження. Актуальність цієї теми зумовлена існуванням певних проблем при формулюванні питань, які ставлять на вирішення експертизи, а також неможливістю передбачити у відповідних науково-методичних рекомендаціях щодо підготовки та призначення експертиз усіх можливих варіантів завдань, які впливають з обставин конкретної справи.

Мета дослідження. Метою даної статті є аналіз експертної практики та розробка пропозицій щодо вирішення проблемних питань при призначенні і проведенні економічної експертизи в кримінальному провадженні.

Викладення основного матеріалу. Розслідування економічних злочинів нерозривно пов'язане з призначенням і проведенням судово-економічних експертиз.

Судова експертиза – це відмінний від інших різновидів експертиз, яка має особливі ознаки, визначені процесуальним законодавством. Підставою для призначення судових експертиз є необхідність при проведенні слідчих дій і розгляді у суді конкретних справ у різного роду спеціальних знаннях, якими не володіє слідчий, суддя. Судова експертиза, з метою як один із засобів доказування сприяє створенню умов для належного та ефективного експертного забезпечення правосуддя: всебічному, повному й об'єктивному дослідженню обставин справи, постановленню законних і обґрунтованих судових рішень.

Слід зазначити, що Законом України «Про судову експертизу» [3] встановлені чіткі критерії (вимоги) щодо осіб, які мають право здійснювати судово-експертну діяльність. Зокрема, обов'язкова наявність відповідної вищої освіти, проходження спеціальної підготовки та атестації з метою отримання кваліфікації судового експерта. При цьому також встановлено коло осіб, які не можуть виконувати функції експерта, а саме: не може залучатися до виконання обов'язків

судового експерта особа, визнана в установленому законом порядку недієздатною, а також та, яка має не зняту або не погашену судимість або на яку протягом останнього року накладалося адміністративне стягнення за вчинення корупційного правопорушення або дисциплінарне стягнення у вигляді позбавлення кваліфікації судового експерта (ст. 11 Закону [3]).

Відповідно до ст. 242 КПК України [2]: «Експертиза проводиться експертною установою, експертом або експертами, яких залучають сторони кримінального провадження або слідчий суддя за клопотанням сторони захисту у випадках та порядку, передбачених ст. 244 цього Кодексу, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання».

Статтю 243 КПК України [2] передбачено, що експерт залучається у разі наявності підстав для проведення експертизи за дорученням сторони кримінального провадження. Сторона захисту має право самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи, у тому числі обов'язкової. Експерт може бути залучений слідчим суддею за клопотанням сторони захисту у випадках та порядку, передбачених ст. 244 цього Кодексу.

Проведення судово-економічної експертизи обумовлено потребою у спеціальних економічних знаннях: бухгалтерського та податкового обліку, аналізу фінансово-економічної діяльності підприємств та організацій. Широкі можливості судово-економічних експертиз сприяють їх успішному застосуванню у практиці правоохоронних органів. Для проведення таких експертиз Положенням про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів [4] передбачено такі експертні спеціальності:

- дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності (індекс експертної спеціальності 11.1);
- дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій (індекс експертної спеціальності 11.2);
- дослідження документів фінансово-кредитних операцій (індекс експертної спеціальності 11.3).

Судово-економічна експертиза досліджує виробничу і фінансово-господарську діяльність підприємств різних форм власності, які допустили збитки, нестачі, крадіжки цінностей, безгосподарність та інші негативні явища, що стали об'єктом розслідування правоохоронних органів або судового розгляду. На відміну від інших видів судових експертиз економічна експертиза обґрунтовує свої висновки документально підтвердженими даними. Це вимагає застосування спеціальних бухгалтерських знань [5].

Специфіка економічної експертизи полягає в тому, що для її проведення потрібні спеціальні знання в області бухгалтерського обліку та суміжних дисциплін (економічний аналіз господарської діяльності, фінанси, оподаткування та ін.), а також в тому, що об'єктом кримінального провадження та судового розгляду є господарські операції, які відображені в первинних документах та облікових реєстрах. Експерт економіст, окрім економічних знань, повинен володіти загальнотеоретичними основами експертології, методологічними основами економічної експертизи та технологією її проведення.

Предмет експертизи – її суттєва ознака, якою визначаються природа і джерела пізнань експерта будь-якої спеціальності.

Враховуючи те, що на будь-якому підприємстві систематично здійснюються різні господарські операції і постійно ведеться спостереження і контроль за допомогою документації, предметом судово-економічної експертизи є відображені в документах господарські (фінансові) операції, що є об'єктами дослідження, і відтворюють стан і результати господарської діяльності суб'єктів економічних відносин. Напрямки досліджень за кожною експертною спеціальністю в економічній експертизі мають загальну юридичну базу і виконуються відповідно до вимог єдиних процесуальних норм. Разом з тим, кожен із напрямків судової експертизи відрізняється від інших предметом, об'єктами і методами експертного дослідження [6].

Предмет визначається завданнями, поставленими перед експертизою, змістом питань, які вона вирішує у правоохоронній і судовій діяльності. Виходячи з поставлених питань, експерт досліджує лише ті господарські (фінансові) операції, які цікавлять судово-слідчі органи і стосуються справи. Разом з тим, експерт має право встановлювати нові факти та обставини, які відносяться до предмету експертизи і мають значення по справі.

Головні завдання і орієнтовний перелік вирішуваних економічною експертизою питань наведено в Науково-методичних рекомендаціях з питань підготовки та призначення судових експертів [7]. Слід зазначити, що коло питань, необмежено, але при цьому питання не повинні виходити за межі компетенції експерта-економіста.

Формування предмета судової експертизи при її призначенні передбачає правильну і точну постановку питань перед експертом, а формування об'єкта пов'язано з виявленням, збиранням і наданням експерту об'єктів дослідження [8].

Коло і зміст питань, що вирішуються економічною експертизою, залежать від обставин конкретної справи, специфіки ведення обліку в тій організації, установі, підприємстві, де виявлені ознаки економічного злочину або порушені права певних сторін. Остаточо коло питань, що ставляться на вирішення експерту, формулюється у постанові слідчого, прокурора, які виносяться з дотриманням процесуальних вимог.

В Україні на сьогодні існує велика кількість контролюючих органів, які мають право перевіряти суб'єктів підприємницької діяльності, їх повноваження встановлюються законами, підзаконними нормативними актами і є різні в кожного контролюючого органу підстави для проведення перевірок. При цьому, зазначені контролюючі органи мають право проводити перевірки фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання лише в межах їх компетенції. Призначаючи експертизу по питанням «Чи підтверджується документально висновки акту (...) стосовно (...)», доцільно зв'язувати обсяг повноважень та межі компетенції контролюючого органа.

Аналіз нормативної бази та експертної практики зумовлює акцентувати увагу на те, що:

– відповідно до п. 2 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах» [9], де чітко

сформульована вимога: «Вказати судам на неприпустимість призначення експертизи у випадках, коли з'ясування певних обставин не потребує спеціальних знань»;

– постановка експерту запитань правового характеру суперечить суті та завданням судової експертизи. Зокрема, у ст. 242 КПК України [2] зазначено: «...Не допускається проведення експертизи для з'ясування питань права». У частині другій п. 2 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах» [9] чітко сформульовано вимогу: «Вказати судам на неприпустимість... а також порушення перед експертом правових питань, вирішення яких віднесено законом до компетенції суду (зокрема щодо вини, неосудності чи недієздатності особи тощо)». Незважаючи на зазначені норми, ініціатори призначення експертизи інколи ставлять експерту запитання правового характеру (наприклад: чи мало місце розкрадання, недостача, хто винен у розтраті, чи порушені права учасників товариства і т. п.);

– дії оціночного характеру виходять за межі спеціальних знань експерта-економіста, при цьому відповідно до п. 2.3 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень [10], експерту забороняється вирішувати питання, які виходять за межі спеціальних знань експерта та з'ясування питань права і надавати оцінку законності проведення процедур, регламентованих нормативно-правовими актами;

– експерт в межах своєї компетенції не робить власну оцінку достовірності та ступеню доведеності тих чи інших конкретних обставин, оскільки оцінка доказів є прерогативою судово-слідчих органів;

– встановлення та підтвердження фактичного отримання та наявності товарів, основних засобів, грошових коштів, встановлення фактичних обставин господарських операцій не відноситься до завдань судово-економічної експертизи. Слід зазначити, що фактична наявність, наприклад, готівкових коштів виявляється під час інвентаризації, ревізії каси;

– виявлення юридичних ознак, кваліфікуючих якусь подію (комплекс подій) суб'єкта фінансово-господарського діяльності не відноситься до компетенції експерта-економіста. Тому, неприпустиме питання: чи є в представлених документах, що відображають діяльність і фінансовий стан підприємства, ознаки навмисного або фіктивного банкрутства без конкретизації та доведеності слідством «завідомо невігідних» для підприємства (у тому числі фіктивних) договорів, які потрібно враховувати при проведенні експертизи;

– щодо виявлення наявності умислу (прямого – якщо особа усвідомлює суспільно небезпечний характер своїх дій або бездіяльності, передбачає можливість або неминучість настання шкідливих наслідків, бажає (допускає) їх настання; або непрямого – якщо особа усвідомлює суспільну небезпечність свого діяння і його наслідків, але не бажає їх настання, хоча й допускає таку можливість або байдуже ставиться до них) в діях будь-якої особи просто неможливо методами економічної експертизи, оскільки судово-економічна експертиза оперує виключно економічними категоріями;

– експерти-економісти можуть проводити дослідження тільки стосовно економічної природи збитків, оскільки економічний і юридичний зміст

категорії «збитки» суттєво відрізняються. В основу юридичного визначення збитків покладено підстави їх виникнення – протиправні дії певної особи. З економічної ж точки зору, збитками визнаються будь-які втрати, пов'язані зі зменшенням майна чи погіршенням його якості незалежно від того, з яких причин вони виникли. Економічні збитки можуть з'явитися і внаслідок правоприірних дій, і не будь-які збитки підлягають відшкодуванню [6]. Під час проведення судово-економічної експертизи щодо документального підтвердження розміру матеріальної шкоди (збитків) експертом досліджуються дані, викладені в акті перевірки, який містить розрахунок матеріальної шкоди (збитків), виконаний на підставі даних первинних документів, договірної документації та даних облікових бухгалтерських реєстрів. При цьому дані облікових реєстрів зіставляються з даними фінансової та податкової звітності [11]. До компетенції судового експерта-економіста належить аналіз і економічна характеристика негативних результатів, отриманих суб'єктом господарювання за підсумками (внаслідок) подій в його фінансово-господарського діяльності, а віднесення отриманих сум збитків, витрат і т. п. до шкоди, заподіяної конкретній особі є прерогативою слідчого / суду, який призначив експертизу, з урахуванням всіх обставин справи. При цьому, «визначення збитків є неоднозначним питанням і вимагає подальшого вивчення в майбутньому» [6].

Слід зазначити, що непоодинокі випадки, коли перед економічною експертизою ставлять питання, які відносяться до компетенції слідчого або суду. Наприклад: «Чи є факти нецільового витрачання бюджетних коштів організації «А» в період з 2019 по 2020 роки? Якщо так, то в якій сумі, на які цілі і яким способом здійснено нецільове витрачання бюджетних коштів? Чи підтверджуються документально висновки ревізії в частині нецільового витрачання на адресу ТОВ «Л» бюджетних коштів?».

На думку авторів, питання про нецільовий характер витрачання бюджетних коштів є питанням про неправомірність дій щодо витрачання бюджетних коштів, тобто питанням правового характеру, і відповідь на таке питання знаходиться поза компетенцією судового експерта. Нецільове витрачання бюджетних коштів встановлюється з урахуванням всіх наявних у справі доказів і, отже, вирішення питання про нецільове (неправомірне) витрачання бюджетних коштів є прерогативою слідства і суду. Однак, в компетенції судового експерта відповісти на питання: «Чи дотримані умови витрачання бюджетних коштів, встановлені діючими нормативними актами?».

Від правових питань, які вимагають застосування саме юридичних знань, необхідно відрізнити питання, що відносяться до області використання спеціальних правил. Стосовно до судової економічної експертизи, це можуть бути питання, наприклад, про дотримання виконання принципів кредитування, дотримання вимог до величини чистих активів акціонерного товариства або обов'язкових резервів банку і т. п.

Як зазначають Н. Ф. Водоп'ян, А. М. Лисенко [12]: «Експерт не має права давати категоричні висновки на основі одних тільки чорнових записів або неофіційних бухгалтерських документів. Він може лише провести додаткові розрахунки, виходячи із записів, які містяться в неофіційній бухгалтерській документації, але висновки експертизи надаються в імовірній формі. Експерт

повинен указати: якщо взяти до уваги чорнові записи, то розмір збитку підлягає збільшенню (або зменшенню). Остаточне вирішення цього питання належить до компетенції слідчого та суду».

У розд. I гл. 4 ст. 101 КПК України чітко визначено принципи судово-експертної діяльності: «Висновок повинен ґрунтуватися на відомостях, які експерт сприймав безпосередньо або вони стали йому відомі під час дослідження матеріалів, що були надані для проведення дослідження. Експерт дає висновок від свого імені і несе за нього особисту відповідальність» [2].

Крім вище переліченого, на даний час існує перелік проблемних питань щодо призначення, а в подальшому і проведення, економічної експертизи наприклад:

- при формулюванні питань, які необхідно вирішити, не враховується те, що проведення ревізійних дій (визначення експертами-економістами будь-яких економічних показників без попереднього проведення документальних перевірок фінансово-господарської діяльності суб'єктом контролю) не належить до завдань судової економічної експертизи;

- на вирішення експерта-економіста ставляться питання, які виходять за межі його компетенції, внаслідок чого не підлягають вирішенню;

- як показує експертна практика на вирішення експертизи дуже часто ставиться питання «з урахуванням матеріалів кримінального провадження», тобто в постанові слідчого не конкретизовано які матеріали досудового розслідування при виконанні дослідження повинен урахувувати експерт. А відповідно до п. 2.3. Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень [10], експерту забороняється вибирати вихідні дані для проведення експертизи, якщо вони відображені в наданих йому матеріалах неоднозначно.

Автори дотримуються думки, що необхідно уникати вирішення питань, які ґрунтуються на не підтвердженій умові, наприклад, підтвердження розміру збитків, за умови визнання первинних документів, які підтверджують отримання товарів та/або послуг, не дійсними. Цього можливо уникнути, направивши органу, що призначив експертизу, клопотання, як приклад, про надання судових рішень, якими й визнані відповідні документи не дійсними. Це допоможе перевести висновок з категорії умовних до категорії категоричних [13].

Згідно з п. 4.14 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень [10] зазначено таке: «У вступній частині висновку експерта зазначається перелік питань (дослівно у формулюванні документа про призначення експертизи (залучення експерта)), які поставлено на вирішення експертизи; якщо питання сформульовано неясно або його редакція не відповідає рекомендаціям, але зміст завдання експертові зрозумілий, то після наведення питання в редакції документа про призначення експертизи (залучення експерта) він може дати відповідні роз'яснення і викласти питання в редакції, що відповідає зазначеним рекомендаціям».

Але при цьому слід звернути увагу на те, що в практиці зустрічаються випадки [1]; які не відповідають викладеному:

- а) запитання, зміст яких хоча і зрозумілий експертові, проте він не може їх самостійно редагувати через те, що від цього зміниться їх суть,

б) запитання, зміст яких зрозумілий експертові і які можуть бути самостійно відредаговані ним, хоча формально їх суть після редагування частково змінюється.

У таких випадках експерт повинен дотримуватися вимог діючого законодавства:

– якщо формування відповіді на питання, поставлене перед експертом, виходить за межі його компетенції, або якщо надані йому матеріали недостатні для дачі висновку, експерт у письмовій формі повідомляє орган, що призначив експертизу, про неможливість дати висновок;

– якщо експерт порушив клопотання про надання йому додаткових матеріалів, але протягом місяця не отримав відповіді, він письмово повідомляє особу або орган, яка призначила експертизу, про неможливість надання висновку або, якщо це можливо, складає висновок за наявними у матеріалах справи документами.

Враховуючи вищевикладене, автори звертають увагу на таке.

1. Запитання мають бути конкретними, по змозі лаконічними, базуватися на попередньо з'ясованих фактичних обставинах справи. Питання повинні викладатися ясно й чітко, що виключало б їх різне тлумачення, належати до компетенції експерта та бути істотними для справи.

2. Запитання викладають лише у логічній послідовності: спочатку формулюють ті з них, від яких залежить рішення за іншими.

Від того, наскільки точно, правильно і повно будуть сформульовані питання, зазначені в постанові про призначення судово-економічної експертизи, залежить якість висновків експерта, визначається напрямок роботи експерта і обсяг проведення дослідження.

Документи, які надаються експерту при проведенні судової економічної експертизи повинні відповідати вимогам Закону України від 16.07.1999 № 996-XIV «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» [14], Наказу Міністерства фінансів України від 24.05.1996 № 88 «Про затвердження положення про документальне забезпечення записів у бухгалтерському обліку» [15]. Відповідно до Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 08.11.1998 № 53/5 [7], якщо ведення бухгалтерського обліку здійснювалось в електронно-обчислювальному вигляді, експерту надаються реєстри бухгалтерського обліку у роздрукованому вигляді, обов'язково завірені в установленому порядку.

Звертаємо увагу, що документи мають бути систематизованими в хронологічному порядку (за відповідними періодами), підшитими, прошнурованими та пронумерованими.

При цьому слід зазначити, що процесуальний статус судового експерта не допускає його самостійної участі у зборі матеріалів та об'єктів для дослідження, що часом не усвідомлюється в достатній мірі особами, уповноваженими призначати судову експертизу.

Разом з тим, висновок експерта являє собою відомості отримані шляхом експертного дослідження, результат якого безпосередньо залежить від наданих експерту матеріалів на дослідження. У зв'язку з цим належність та

допустимість висновку експерта залежить від законності здобуття відомостей та речових доказів у процесі проведення слідчих (розшукових) дій, які направляються експерту на дослідження.

За результатами узагальнення практичної діяльності судових експертів встановлено, що у багатьох випадках для проведення судової економічної експертизи надається недостатня кількість документів, яка необхідна, або вони не відповідають діючим вимогам законодавства; непоодинокі випадки, коли постановою слідчого на проведення судово-економічної експертизи вноситься завчасно, до того, як зібрані необхідні документи, з'ясовані обставини справи, які потребують проведення додаткових перевірок. За таких обставин експерти вимушені подавати клопотання про надання додаткових документів, яке інколи задовольняється на протязі значного проміжку часу.

При цьому слід зауважити, що від правильного та повного формування матеріалів та надання слідством (судом) об'єктів дослідження залежать терміни виконання експертизи, обґрунтованість та доказовість експертного висновку.

Також необхідно враховувати, що експерту, при виконанні експертизи, необхідно керуватися тільки тими нормативно-правовими документами, які були чинні у період порушення законодавства, що, на жаль, не завжди виявляється можливим. Наприклад, ведення бухгалтерського обліку органами Пенсійного фонду регламентується внутрішніми положеннями Пенсійного фонду, які відсутні в системах «ЛИГА» та «Законодавство України».

При цьому слід звернути увагу, що при проведенні судової економічної експертизи фактично досліджується не акт перевірки (або його висновки), а порушення, викладене у висновку акта перевірки. Акти перевірок містять відомості про об'єкти дослідження, самі по собі не будучи такими [16].

Проведення судово-економічної експертизи може бути доручено виключно фахівцю, якому, у відповідному порядку, присвоєно кваліфікацію судового-експерта та дані про якого занесені до єдиного реєстру експертів Мініюсту України.

Проводячи дослідження, судові експерти-економісти повинні діяти відповідно до чинного законодавства, що регулює судово-економічну експертизу, та у межах своєї компетенції, принципів судово-економічної експертизи, закладених у ст. 3 Закону України «Про судову експертизу» – принципи законності, незалежності, об'єктивності і повноти дослідження [3].

Результатом експертного дослідження є процесуальний документ, який має доказову силу, – висновок судово-економічної експертизи.

Висновок експерта виділяється серед інших джерел доказів ще й тим, що незгоду з ним потрібно обов'язково мотивувати (згідно вимог розд. I гл. 3 ст. 75 КПК України [2]).

Експерт надає висновки з експертизи за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на його спеціальних знаннях та апробованих затверджених методиках дослідження. Відповідно до наказу Міністерства юстиції України «Про затвердження Порядку ведення Реєстру методик проведення судових експертиз» від 02.10.2008 № 1666/5 [17] кожна з методик підлягає реєстрації. Реєстр – це офіційна електронна база даних, що ведеться з метою створення інформаційного фонду про наявність методик проведення судових

експертиз, які атестовані та рекомендовані до впровадження в експертну практику відповідно до Порядку атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 02.07.2008 № 595 [18].

Експертиза є прикладним дослідженням визначеного об'єкта з використанням як наукового, так і прикладного знання для цілей формування висновку. Характерною особливістю такого дослідження є застосування особливих, спеціалізованих методик, які відповідають вимогам для їх застосування. Тому будь-яка експертиза має свій певний регламент, порядок здійснення, зумовлюється специфікою предмета експертизи та сферою застосування спеціальних знань.

Зрозуміло, що обґрунтованість та об'єктивність висновку експерта можлива лише у випадку, якщо в процесі збирання речових доказів (об'єктів) та їх подальшого експертного дослідження застосовуються науково обґрунтовані методи і методики, що дозволяють отримати достовірні результати. Отже, дискусійним залишається питання про те, чи може судовий експерт виконати експертизу за відсутності у Реєстрі необхідної методики. За визначенням С. В. Євдокіменко, це залишається на розсуд судового експерта [19].

Підсумовуючи вищевикладене, слід визначити основні особливості судово-економічної експертизи:

- підставою призначення судово-економічної експертизи є необхідність застосування спеціальних знань (з бухгалтерського обліку, фінансів, економічного аналізу, контролю) для розслідування справ з метою встановлення окремих фактичних обставин справи;

- завдання проведення окремої судово-економічної експертизи обмежуються переліком питань, визначених слідчим чи судом у відповідному процесуальному документі. Але експерт має право ставити та вирішувати окремі питання за власної ініціативи, якщо обґрунтовано вважає, що їх вирішення є важливим для справи;

- об'єктами дослідження судово-економічної експертизи можуть бути лише документи надані слідчим чи судом у встановленому порядку.

Для оптимізації порядку призначення судово-економічних експертиз у кримінальному провадженні, пропонується таке:

1. Рекомендувати замовникам (ініціаторам) судових економічних експертиз консультуватися з судовим(и) експертом(ами) щодо кола і формулювання питань, які передбачено виносити на вирішення експертизи.

2. Конкретизувати ті матеріали, які повинен врахувати експерт, наприклад, у випадку наявності у матеріалах провадження висновку(ів) інших судових експертиз (почеркознавча, товарознавча та ін.) щодо документів, за якими призначається судова економічна експертиза, ставити відповідну умову про врахування їх про проведені економічного дослідження. За необхідності врахування висновків (про таку необхідність зазначається в постановочній частині постанови чи ухвали) інших видів експертиз, наприклад будівельно-технічної, товарознавчої, почеркознавчої, ці експертизи повинні бути проведені до призначення судово-економічної експертизи. Слід

зазначити, що висновки експерта економіста по таких питаннях надаються, як правило, в умовно-категоричній формі.

Висновки. Отже, авторами доведено, що своєчасність призначення судово-економічної експертизи, точна постановка питань і визначення вичерпного переліку об'єктів, що представляються експерту на дослідження, мають велике значення для об'єктивного і всебічного розслідування злочинів.

Реалізація зазначених пропозицій не лише оптимізує процес призначення та проведення судової економічної експертизи, що значною мірою сприятиме підвищенню ефективності розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень. Удосконалення діяльності по виявленню, розслідуванню і попередженню злочинів через призму науково обґрунтованої судово-експертної діяльності на думку авторів буде сприяти підвищенню ефективності і якості виконання судових експертиз.

Безумовно, розвиток судової експертизи як інституту доказового і процесуального права не може відбуватися без наукових дискусій, обговорення результатів наукових розробок, обміну думками та практичним досвідом, що дозволить спільними зусиллями знаходити оптимальні критерії вирішення актуальних проблем.

Перелік посилань

1. Сидоренко Л. О. Щодо права експерта на редагування поставлених йому запитань. *Криміналістичний вісник*. 2015. № 2 (24). С. 83-91.
2. Кримінально-процесуальний кодекс України: від 13.04.2012 № 4651-VI із змінами та доп. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17>
3. Про судову експертизу: Закон України № 4038-XII від 25.02.1994 (із змінами та доп.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>
4. Про затвердження Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів: Наказ Міністерства юстиції України від 03.03.2015 № 301/5 (із змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0249-15>
5. Сизоненко О. А. Організація кадрового забезпечення судово-економічної експертизи. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. Вип. 4. С. 1041-1045.

References

1. Sydorenko, L. O. (2015). On the right of the expert to edit, the questions posed to him/her. *Forensic Bulletin*. No. 2 (24). P. 83-91. (in Ukrainian).
2. The Criminal Procedure Code of Ukraine dated April 13, 2012. No. 4651-VI as amended and supplemented. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17> (in Ukrainian).
3. On forensic examination: Law of Ukraine No. 4038-XII dated 25.02.1994 (as amended and supplemented). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> (in Ukrainian).
4. On approval of the Regulations on Qualification Commissions and Certification of Forensic Experts: Order of the Ministry of Justice of Ukraine dated 03.03.2015 No. 301/5 (with amendments and additions). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0249-15> (in Ukrainian).
5. Syzonenko, A. A. (2015). Organization of staffing of forensic economic expertise. *Global and national problems of the economy*. Issue 4. P. 1041-1045. (in Ukrainian).

6. Чередниченко А. П. Межі компетенції судового експерта економіста. URL: http://n-auditor.com/uk/component/na_archive/629?view=material.
7. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: затв. наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 (із змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>
8. Судова бухгалтерська експертиза: навч. посіб. / за ред. М. Д. Корінька. Київ, 2012. 286 с.
9. Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.97 № 8 (із змінами та доп.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v0008700-97>
10. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз: затв. наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 (зі змінами і доп.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0705-98>
11. Буколова В. В. Проблемні аспекти вирішення питань щодо документального підтвердження розміру матеріальної шкоди (збитків). *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: зб. наук. праць*. Харків, 2016. Вип. 16. С. 357-362.
12. Водоп'ян Н. Ф., Лисенко А. М. Особливості проведення економічних досліджень неофіційної бухгалтерської документації. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: зб. наук. праць*. Харків, 2011. Вип. 11. С. 604-608.
13. Полєнніков М. О. Аналіз та допустимість ймовірних висновків експерта у кримінальному провадженні. *Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу: матеріали II міжнар. наук.-практ.*
6. Cherednychenko, A. P. The limits of competence of a forensic expert economist. Retrieved from: http://n-auditor.com/uk/component/na_archive/629?view=material. (in Ukrainian).
7. Scientific and methodological recommendations on the preparation and appointment of forensic examinations and expert research: approved by order of the Ministry of Justice of Ukraine dated 08.10.1998 No. 53/5 (with amendments and additions). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (in Ukrainian).
8. Korinko, N. D. (Ed.) (2012). Forensic accounting expertise: textbook. Kyiv. 286 p. (in Ukrainian).
9. On forensic examination in criminal and civil cases: Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine dated 30.05.97 No. 8 (as amended and supplemented). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v0008700-97> (in Ukrainian).
10. Instructions on the appointment and conduct of forensic examinations: approved by order of the Ministry of Justice of Ukraine dated 08.10.1998 No. 53/5 (as amended and supplemented). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0705-98> (in Ukrainian).
11. Bukolova, V. V. (2016). Problematic aspects of resolving issues related to documentary evidence of the amount of material damage (losses). *Theory and practice of forensic science and criminalistics: collection of scientific papers*. Kharkiv. Issue. 16. P. 357-362. (in Ukrainian).
12. Vodopian, N. F., Lysenko, A. M. (2011). Peculiarities of conducting economic research of unofficial accounting documentation. *Theory and practice of forensic science and criminalistics: collection of scientific papers*. Kharkiv. Issue. 11. P. 604-608. (in Ukrainian).
13. Poliennikov, M. O. (2020). Analysis and admissibility of probable conclusions of the expert in criminal proceedings. *Current issues of forensic examination, criminology and criminal procedure: proceedings of the II International Scientific and Practical*

- конф. (м. Київ, 19.11.2020). Київ, 2020. С. 453-455.
14. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.07.1999 № 996-XIV (із змінами та доп.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/996-14>
15. Про затвердження положення про документальне забезпечення записів у бухгалтерському обліку: Наказ Міністерства фінансів України від 24.05.1996 № 88 (із змінами та доп.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0168-95>
16. Хомутенко О. В., Кудряшова С. В. Про предмет і об'єкт судової економічної експертизи. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*: зб. наук. праць. Харків, 2010. Вип. 10.
17. Про затвердження Порядку ведення Реєстру методик проведення судових експертиз: Наказ Міністерства юстиції України від 02.10.2008 № 1666/5 (із змінами та доп.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0924-08>
18. Про затвердження Порядку атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 02.07.2008 № 595 (із змінами та доп.) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/595-2008-%D0%BF>
19. Євдокіменко С. В. Судово-економічна експертиза: теоретико-методологічні засади і практика реалізації: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2016. 44 с.
- Conference (Kyiv, November 19). Kyiv. P. 453-455. (in Ukrainian).
14. On Accounting and Financial Reporting in Ukraine: Law of Ukraine of 16.07.1999 No. 996-XIV (as amended and supplemented). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/go/996-14> (in Ukrainian).
15. On approval of the regulations on documentary support of records in accounting: Order of the Ministry of Finance of Ukraine dated 24.05.1996 No. 88 (as amended and supplemented). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0168-95> (in Ukrainian).
16. Khomutenko, O. V., Kudriashova, S. V. (2010). On the subject and object of forensic economic examination. *Theory and practice of forensic science and criminalistics: collection of scientific papers*. Kharkiv. Issue. 10. (in Ukrainian).
17. On approval of the Procedure for maintaining the Register of forensic examination methodologies: Order of the Ministry of Justice of Ukraine dated 02.10.2008 No. 1666/5 (as amended and supplemented). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0924-08> (in Ukrainian).
18. On approval of the Procedure for attestation and state registration of methodologies for conducting forensic examinations approved by Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 02.07.2008 No. 595 (as amended and supplemented). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/go/595-2008-%D0%BF> (in Ukrainian).
19. Yevdokimenko, S. V. (2016). Forensic economic expertise: theoretical and methodological foundations and practice of implementation: extended abstract of Doctor's thesis of Juridical Sciences: 12.00.09. Kharkiv. 44 p. (in Ukrainian).

ВОПРОСЫ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ В УГОЛОВНОМ ПРОИЗВОДСТВЕ

**М. А. Полеников
О. Д. Бугаенко**

Авторами убедительно показано, что своевременность назначения судебно-экономической экспертизы, точная постановка вопросов и определение исчерпывающего перечня объектов, представляемых эксперту на исследование, имеют большое значение для объективного и всестороннего расследования преступлений.

Реализация указанных предложений не только оптимизирует процесс назначения и проведения судебной экономической экспертизы, в значительной мере будет способствовать повышению эффективности расследования и судебного рассмотрения уголовных производств. Совершенствование деятельности по выявлению, расследованию и предупреждению преступлений через призму научно обоснованной судебно-экспертной деятельности по мнению авторов будет способствовать повышению эффективности и качества исполнения судебных экспертиз.

Безусловно, развитие судебной экспертизы как института доказательного и процессуального права не может происходить без научных дискуссий, обсуждения результатов научных разработок, обмена мнениями и практическим опытом, что позволит совместными усилиями находить оптимальные критерии решения актуальных проблем.

Ключевые слова: судебная экспертиза, заключение эксперта, доказательство, судебная экономическая экспертиза.

ISSUES OF ECONOMIC EXAMINATION IN CRIMINAL PROCEEDINGS

**M. Poliennikov
O. Buhaienko**

The authors have convincingly demonstrated that the timeliness of the appointment of a forensic economic examination, the precise formulation of questions and the identification of an exhaustive list of objects submitted to the expert for study are of great importance for the objective and comprehensive investigation of crimes.

The implementation of these proposals will not only optimize the process of appointing and conducting a forensic economic examination, but will contribute significantly to the efficiency of the investigation and judicial review of criminal proceedings. In the authors' view, improvements in the detection, investigation and prevention of crimes through the lens of scientifically grounded forensic expert activity will contribute to the improvement of the efficiency and quality of the execution of forensic examinations.

Without any doubts, the development of forensic science as an institution of evidence and procedural law cannot take place without scientific discussion, discussion of the results of scientific research, exchange of views and practical experience, which will make it possible to find optimum criteria for solving current problems.

Key words: forensic examination, expert conclusion, evidence, forensic economic examination.

DOI: <https://doi.org/10.33994/kndise.2021.66.85>
УДК 343.98:330

Ірина Володимирівна Сивова
головний судовий експерт
Черкаського відділення

E-mail: iryana.syvova@kndise.gov.ua

*Київський науково-дослідний інститут судових експертиз
Міністерства юстиції України*

ЩОДО КОМПЕТЕНЦІЇ ЕКСПЕРТА ПРИ ВИРІШЕННІ ЗАВДАНЬ СУДОВО- ЕКОНОМІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ З ПИТАНЬ РОЗРАХУНКІВ ПЛАТИ ЗА ЗЕМЛЮ

Стаття присвячена дослідженню питань, що виникають при проведенні експертиз та експертних досліджень, які стосуються визначенню розміру плати за землю (орендної плати та податку на землю).

Метою статті є визначення підходів до проведення експертного економічного дослідження, при вирішенні завдання щодо нарахування плати за землю. Систематизовано підходи до документального і нормативного підтвердження формування платежів до бюджету, виконання цивільно-правових та господарсько-правових зобов'язань.

Ключові слова: земля, земельна ділянка, орендна плата за земельну ділянку, податок на землю, нормативно-грошова оцінка земельної ділянки, договір оренди.

Постановка проблеми. Чинним законодавством визначено, що використання землі в Україні є платним. Плата за землю справляється у вигляді земельного податку або орендної плати. Проблематика вдосконалення правової регламентації плати за землю залишається дискусійним питанням і досліджується багатьма вітчизняними науковцями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Це є предметом дослідження широкого кола науковців різних галузей. Зокрема, серед вчених юридичної та економічної науки ця проблематика досліджувалася Г. М. Білецькою, А. В. Бризгалінім, А. С. Даниленком, О. О. Ковалем, В. О. Костенком, М. П. Кучерявенком, П. Ф. Кулиничем, А. М. Мірошніченком, В. В. Носіком, В. І. Федоровичем, В. В. Хохуляк, Т. М. Шульгою та багатьма іншими.

Однак, питання документального і нормативного підтвердження повноти і правильності визначення плати за землю в процесі проведення експертного економічного дослідження залишаються поза увагою вчених.

В Україні систему плати за землю у вигляді земельного податку або орендної плати введено у 1992 р. Законом України «Про плату за землю